

Het gaat er nu niet om wie de architecten van Nederland waren, maar het gaat om de vraag wie zijn nu de architecten in Nederland, wáár zijn zij en wat willen zij.

1. Deze tekst is de openingsrede die BNA-voorzitter ir. C. de Wit uitsprak tijdens de op 18 mei in Utrecht gehouden algemene ledenvergadering van de vereniging.

2. Het bestuur van de BNA is met ingang van 18 mei 1973 als volgt samengesteld: ir. C. de Wit (Apeldoorn), voorzitter; J. Verster (Amsterdam), secretaris; Th. H. A. Boosten (Maastricht), penningmeester; Fr. van Dillen (Gemonde), lid; ir. J. F. Dik (Roide), lid; J. H. Luiten (Eindhoven), lid.

● Sinds 1 juni 1973 is ir. N. van der Kolk (52) uit Apeldoorn directeur van het bureau van de BNA.

De heer Van der Kolk, ingenieur tropische bosbouw, studeerde in 1948 af aan de LH te Wageningen. Hij werkte o.a. in verschillende leidinggevende functies bij de Papierfabrieken Van Gelder Zonen te Amsterdam en Velsen. Van 1964 tot 1968 was hij directeur van het bedrijf te Apeldoorn. Na 1968 trad hij op als zelfstandig bedrijfsadviseur. Van 1970 tot 1973 werkte de heer Van der Kolk als senior adviseur bij het organisatieadviesbureau Van der Torn en Buningh te Utrecht.

terug naar het onkruid

Men neme een handvol madeliefjes, zo kort mogelijk bij de steel afgeplukt. Daarmee garnere men de sla, waaraan in dit geval geen slasaus en dergelijke behoeft te worden toegevoegd. Wie dermate ontregelde proeforganen heeft dat hij de delicatessen niet herkent kan de sla nog wat opfleuren met enkele blaadjes zuring (dat rode spul in de wei) of wat weegbreebladeren. Een enkele paardebloem erbij en de culinaire compositie is compleet. Onkruid raakt 'in'. De gemeente Amstelveen, die al sinds jaar en dag de groenstroken opsiert met alles wat daar vanzelf wil groeien en bloeien is veel andere gemeenten in ons land voorgegaan. Louis Le Roy, die een paar jaar geleden nog door velen voor gek versleten werd wordt nu in binnen- en buitenland gefêteerd. Het is nuttig om in dit nogal ecologisch getinte nummer van Plan een aantal kanttekeningen te maken bij datgene wat we met z'n allen gemakshalve steeds verslijten voor onkruid.

In een aantal Reformhuizen en wereldwinkels is de laatste tijd voor een luttel bedrag per kilo onkruidzaad te koop om in de balkonbakken of het voortuintje te zaaien, oftewel met gulle hand langs velden en beemden te strooien. Dit zaad is doorgaans afkomstig van de teeltbedrijven, die hun graszaad van de kweekweiden zuiveren. De samenstelling varieert tussen de dertig en veertig plantensoorten. Boterbloemen, klaver, zuring, weegbre, herderstasje, en paardebloem domineren. Er zijn echter mengsels te krijgen waar tevens klaprozen en korenbloemen in zitten. Afkomstig van de normale tuinplantenkweek een bijgemengd omdat ze eigenlijk tot het onkruid horen.

basis van de vier elementen lucht, water, vuur en aarde de stand van de maan in de verschillende tekens van de dierenriem bepalend acht voor de ontwikkeling van blad, bloem, zaad of wortel. Hoewel de aanhangers van deze theorie hun gelijk plegen te illustreren aan de hand van foto's van formidabele radijzen en dergelijke moeten er grote vraagtekens bij gezet worden. De biologische bestrijding van plantenziekten en insecten met onkruid is echter een concretere aangelegenheid, waarmee ook gemakkelijker wetenschappelijk kan worden geëxperimenteerd. In Engeland is dat al op grote schaal gebeurd.

rupsen in spruiten

Op een symposium over plantenziekten- en insectenbestrijding in Oxford brachten de biologen Dempster en Coaker vorig jaar bijvoorbeeld een rapport uit over de resultaten die zij hadden geboekt met de bestrijding van ongedierte in spruiten. Hun experiment omvatte in eerste instantie het effect van bespuiting met DDT. Ze ontdekten dat de meeste rupsen op de planten weliswaar gedood werden, maar dat de overlevenden — onbereikbaar voor de spuit omdat ze weggekropen zaten in dikke bladplooiën — betere levenskansen hadden.

Margriet

Wat is onkruid? De definities die daarover in de verschillende woordenboeken staan lopen nogal uiteen. Het meeste houvast geeft nog de begripsbepaling dat iedere plant die ergens staat waar hij ongewenst is 'onkruid is'. Maar wat is ongewenst? In de landbouw begint langzamerhand het besef door te dringen dat het schonen van bijvoorbeeld graanzaden, waardoor de korenbloem en dergelijke van de akkers verdwenen zijn, heeft bijgedragen tot de noodzaak meer en meer insectenbestrijdingsmiddelen te gebruiken. Vooral de 'biologische landbouwers' streven weer naar een zo groot mogelijke variatie op de velden, vooral langs de kanten waar een rijke biotoop de voorraad natuurlijke vijanden van de insecten die de op de akkers geteelde produkten bedreigen op peil houdt.

Het valt natuurlijk niet te ontkennen dat de biologische tuinbouw, de biodynamische tuinbouw, de macrobiotische tuinbouw of hoe al de nieuwe trends ook heten mogen, met veel mystiek doorweven zijn. Mystiek die diep wantrouwen rechtvaardigt. De zogenaamde zaaikalender bijvoorbeeld, die op

Hun natuurlijke vijanden moesten namelijk door de gifzone heen om hen te kunnen verorberen. Veel rupsenetters leven overdag op de grond onder de planten en kruipen 's nachts langs de stammen omhoog. Toen de spruiten eenmaal geoogst waren en er opnieuw werd aangeplant bleek de rupsenplaag zelfs nog groter te worden. De rupsen zaten veilig op nieuwe onbespoten bladeren, terwijl hun natuurlijke vijanden op de grond nog steeds te kampen hadden met daar achtergebleven DDT-resten. De enige oplossing was het opnieuw bespuiten van het veld, waardoor het hele verhaal opnieuw begon.

Tegelijkertijd werd echter geëxperimenteerd met onkruid. De bedoeling was een gewas te vinden dat snel groeide, maar de spruiten niet verstikte. Het moest laag blijven en zo dik zijn dat het andere onkruidsoorten wist weg te houden. Tevens moest het een goede leefomgeving vormen voor natuurlijke vijanden van de rups. Na enig zoeken werd besloten witte klaver te nemen. Het proefveld werd met klaver ingezaaid, waarna (voordat het zaad geheel ontkiemdwas) de spruiten geplant werden.

Gedurende de hele zomer werd vervolgens twee keer in de week rupsen en vlindereieren geteld. Op het met klaver ingezaaide veld en op de ter vergelijking niet speciaal behandelde velden bleek het aantal eieren hetzelfde te zijn. Het aantal rupsen was op de spruiten in in de klavervelden echter beduidend minder. Bij het oogsten bleek de opbrengst per plant op het klaverveld ook veel groter te zijn, waarschijnlijk omdat de spruiten in hun eerste groeiweken beschermd waren geweest tegen het koolvliegje door de in verhouding veel sneller opgroeiende klaver. Tevens waren de spruiten uit het klaverveld beter tegen langdurige droogte bestand omdat de dikke ondergroei de bodem vochtig hield. En toen tenslotte de spruiten eenmaal geoogst waren kon het land zonder meer omgeploegd worden, waarbij de klaver onder de grond verdween en daar organische mest vormde.

spuitecirkel doorbroken

Waarmee dus aangetoond was dat witte klaver op een spruitjesveld geen onkruid is. Het loont zelfs het er met gulle hand te zaaien. Dit in tegenstelling tot rode klaver, waarvan bij volgende experimenten bleek dat het zo snel groeide dat het de spruiten verdrong. Het blijft dus een kwestie van zoeken naar evenwicht. De vicieuze spuitecirkel kon echter doorbroken worden. 'Onkruid' hoeft dus niet altijd 'onkruid te zijn. Veel planten zijn uitsluitend en alleen onkruid geworden, omdat de eetgewoonten van de mens zich wijzigden.

Een bekend voorbeeld is de zuring, die nauwelijks meer te krijgen is terwijl de weiden er vol mee staan. Zuring met krenten is niet meer het volksvoedsel dat het een honderd jaar geleden was. En wie eet er nog brandnetelsoep? Misschien begint het nuttigen van in vleesbouillon versnipperde jonge brandnetelpunten weer wat veld te winnen, maar het is niet te verwachten dat

Vlierbes

Brandnetel

dit gerecht weer even populair zal worden als het vroeger was. Toen vond men het niet alleen lekker smaken, maar was men ook van mening dat het goed hielp tegen de reumatiek. En van dat branderige had niemand last omdat iedereen wist dat je

brandnetels even in kokend water moet houden om het eraf te krijgen. Net zoals iedereen wist dat je zand over paardebloemen moest gooien om molsla te krijgen en paardebloemen zelf erg gezond waren.

huismiddeltjes

Veel van de vroegere op onkruiden gebaseerde huismiddeltjes worden langzamerhand trouwens weer het onderwerp van wetenschappelijke interesse. Het blijkt namelijk dat de geneeskrachtige werking niet alleen op bijgeloof berustte. Brandnetel is bijvoorbeeld rijk aan calcium, mierenzuur, vitamine K en ijzer. De paardebloem bevat eveneens calcium en ijzer, maar vormt tevens een goede kiezelzuurbron. Wie madeliefjes eet (goed kauwen dan proef je ze beter) krijgt een gezonde dosis glucociden binnen. Datzelfde geldt voor klaverkauwers en lepelbladgenieters. Deze laatsten kunnen er dan tevens van overtuigd zijn, dat ze een grote dosis vitamine C slikken. Het herders-tasje, waarvan vooral de zaaddozen door liefhebbers hogelijk worden gewaardeerd, bevat weer kiezelzuur. De zuring ontleent zijn naam aan de grote hoeveelheid oxaalzuur die erin zit, en wie langs de kant van de weg ter consumptie weegbree, duizendblad of hoefblad plukt, verzamelt flinke hoeveelheden fosfor. Allemaal onkruid dat vroeger regelmatig in de Nederlandse keuken op tafel kwam en in gedroogde vorm of uitgerst als medicijn diende. En dus in feite geen onkruid was.

Een van de meest gevierde onkruidsoorten echter, vooral in oude heggen en langs dijken een uiterst onwelkome gast, is de vlierstruik. In Engeland, midden- en oost-Europa wordt van de bloemschermen nog steeds heerlijke vlierbloesemwijn getrokken. De jonge loten werden vroeger versnipperd door de sla als delicatessie beschouwd. Van de bessen werd — en wordt — jam en sap gemaakt. In Italië gaan de hele bloemschermen zo door het deeg en dan de frituur in. In Duitsland bakt men het door de pannenkoeken. En op welke wijze in welk land het ook klaargemaakt wordt: alles wat van de vlier komt wordt overal erkend als koortsverdrijvend middel. Wat niet zo vreemd is, gezien het feit dat de vlier een flinke hoeveelheid valeriaanzuur bevat, naast appelzuur en glucociden.

Terug naar het onkruid dus. Omdat het nuttig is, omdat het lekker is, omdat het gezond is. En niet in het minst omdat het mooi is. De meeste onkruiden zijn goed beschouwd mooie bloemen. Ze hebben uiteraard niet de doorgekweekte omvang van de grote sierbloemen uit de winkel. Maar mooi zijn ze wél. Hondsdraf, akkerwinde, muur, klaver of heggewinde: Ze houden het in de huiskamer minstens zo lang uit als de bloemen van het stalletje aan de ingang van het station, zijn in veler ogen net zo mooi en ruiken veel lekkerder. Op naar het onkruid. De echte liefhebber koopt het zaad niet, maar verzamelt het zelf. U hebt een hele zomer de tijd. En helpt de natuur over de vele klappen heen te komen die haar de laatste tientallen jaren door zinloze bermbeplantingen en dergelijke zijn toegebracht.

Matthijs de Vreede
Raad voor Milieudifensie

Paardebloem

Korenbloem

Kortstondig compenseren in Spanje van de nog slechtere situatie in eigen land. (Foto Dolf Kruger).

heeft de VTL gemeend er goed aan te doen de gedachten in deze van haar leden uit te dragen buiten de kring van haar eigen vereniging'.

In dit citaat doet zich één probleem van niet te onderschatten betekenis voor: het probleem van de in de aanvang genoemde maatschappelijke structuur. Wanneer het gaat om uitwerking van door Le Roy geproduceerde gedachten, is het niet zo buitengewoon evident dat alle vormgevende instanties inderdaad een rol kunnen spelen. Men wordt nl. acuut geconfronteerd met de vraag of vormgevers in overheidsdiensten wel in staat zijn zo rigoureus tewerk te gaan als Le Roy propageert. Hij zet immers de vigerende maatschappelijke kaders buiten spel, niet omdat dat zo'n aardige grap zou zijn, maar om een zeer essentiële reden; de bestaande maatschappelijke structuur, de ambtelijke kaders, kunnen volgens het betoog van Le Roy de mens niet in staat stellen om te geraken aan zijn doel: mens te zijn en te blijven. Dezelfde vraag gaat vervolgens ook op voor de in een particulier bureau opererende vormgevers: zijn deze zelfstandige ondernemers niet zozeer geconditioneerd door de bestaande structuur, dat zij er niet meer 'onderuit' kunnen?

inkapseling

Wij hebben deze vraag voorgelegd aan twee in Den Bosch kantoorhoudende tuin- en landschapsarchitecten: P. A. M. Buys en B. van der Vliet, beiden zeer positief gestemd over hetgeen Le Roy doet en vooral ook over het feit dat hém is gelukt wat naar hun zeggen de vormgevers als groep nooit tot stand hebben kunnen brengen: mensen motiveren tot betrokkenheid met hun leefomgeving. Een

gesprek met deze architecten leverde de volgende gezichtspunten op:
'In grote lijn zou je kunnen zeggen dat een eenling als Le Roy wél voor elkaar krijgt wat ons als gevestigde figuren met bureaus niét lukt. Inderdaad een frustrerende situatie. Het is trouwens het debacle van alle vormgevende beroepen; eerst voor de architecten en vijf minuten later ook voor ons. Dit verschijnsel is waarschijnlijk de reden waarom men bij voorkeur omzichtig om Le Roy heenloopt óf hem te lijf gaat; hij wordt ervaren als bedreigend, gevaarlijk, in plaats van als de man die een belangrijk signaal geeft.
Alle 'officiële' vormgevers zijn ingekapseld door het systeem. Je bent wel dagelijks bezig je eruit te wringen maar het lukt meestal niet zo best en het resultaat van je gewring is in elk geval nooit zo spectaculair als bij Le Roy. Voor hem geldt dit probleem niet, omdat hij zich van het begin af vrij heeft opgesteld. Daarbij moet je je bedenken dat wij het vak hebben geleerd van mensen die óók in Het Systeem zaten en les gaven vanuit hun eigen ervaring. Zij waren óók al geconditioneerd. Met andere woorden: wie als vormgever begint is al belast; het beroep is besmet, onvrij. Bovendien raak je ook blind voor bepaalde dingen. Als een niet-vakman ons wijst op een mooie kastanjeboom valt het ons bij wijze van spreken niet op; wij hebben ooit een kastanjeboom gezien in een botanische tuin en zijn er dan voor de rest van het leven als het ware blind voor. Er zit al een kastanje in het hoofd, zodat je de echte kastanje over het hoofd ziet. Dat is een kwestie van beroepsdeformatie die iedereen in meerdere of mindere mate ondergaat. Je kunt er alleen maar blij om zijn als iemand je

weer wakker maakt. Een dergelijk effect hebben de activiteiten van Le Roy op ons. De kracht van Le Roy is het feit dat hij als eenling werkt. Om te spreken met de plantensocioloog Van Leeuwen; isolement is verrijking, communicatie is verarming. Communicatie is vuile handen maken, je laten inkapselen door het systeem. Als een figuur als Le Roy een bureau zou stichten, in De Structuur zou stappen, zou het gedaan zijn met hem.

De maatschappij wil zekerheid, ze wil bv. de tekeningen die Le Roy weigert te maken. Voor die zekerheid offert men alles op, desnoods het milieu. Bijna geen ontwerper kan er doorheenbreken; als je opdrachten wilt hebben mag je niet 'wild' doen, niet 'uit de band springen', je moet zogenaamd 'betrouwbaar' zijn. Men is nauwelijks of niet gesteld op creativiteit. Wij worden niet ingehuurd om dingen te laten 'schuren', zodat mensen elkaar ontmoeten, maar om problemen 'op te lossen'. Zo vlekkeloos mogelijk op te lossen. Er mag bv. geen spat regenwater meer op straat vallen; wel, dan gaan we de stad maar overkoepelen. Men eist van ons mee te werken aan de gelijkenschakeling, aan het faillissement van de democratie. De maatschappij houdt de vormgevers zo strak mogelijk in de hand. De continue improvisatie die Le Roy bedrijft, omdat hij bezig is met een ontwikkeling in de tijd, is ons onmogelijk omdat het werk over 'Instituten' loopt. Die instituten houden de verschillende vormgevers bij voorkeur ook gescheiden, zodat verschillende aspecten ná elkaar uitgewerkt worden. Oorzaak: men denkt het proces dan beter te kunnen overzien en in de hand te houden. Gevolg: fragmentarisatie van het proces en

gebrek aan samenhang van de delen. In die structuur moeten wij opereren en het optreden van Le Roy overtuigt je eens te meer van het feit dat je ingekapseld bent en eigenlijk gebruikt wordt'.
Tot zover Buys en Van der Vliet.

deficit van het vrije beroep

Plan rekent het, zoals bekend (zie Plan 4/1973) tot (een deel van) zijn taak steeds aandacht te geven aan problemen van structurele aard. Wij zijn er steeds op uit de vormgevers te confronteren met de vraag of de structuur waarbinnen zij als eigenaars van een particulier bureau (micro-afspiegelingen van het macro-beeld) moeten opereren wel de meest juiste is. Wij hebben ook de indruk dat de beoordeling van Plan door de lezers op dit essentiële punt is terug te voeren. Grosso modo kan gesteld worden dat diegenen die zelf de beperkingen van de bestaande kaders ondervinden, de structuur als knellend ervaren, de 'filosofie' en de op deze filosofie gebaseerde inhoud van Plan positief beoordelen. Daartegenover staan bepaalde lezers die zich hoe dan ook wél thuisvoelen in de structuur en degenen die niet beseffen dat ze geconditioneerd zijn. Hier manifesteert zich in wezen de spanning tussen 'pragmatiek' en 'idealisme', de spanning tussen hoe het is en hoe het zou moeten zijn. En om een al eerder gegeven praktisch voorbeeld weer naar voren te halen: het is de spanning tussen BNA en Koninklijke Maatschappij tot bevordering van de Bouwkunst.

De opmerkingen van Buys en Van der Vliet zijn, evenals het artikel van Le Roy, accentueringen van deze problematiek; het zijn bevestigingen van de stelling dat de resultaten van vormgevende arbeid bepaald zijn door de structuur waarbinnen de vormgevers moeten opereren. Slechts weinigen kunnen enthousiasme opbrengen voor het milieu dat de ontwerpers maken, maar de fout daarvan is niet in de eerste plaats te zoeken bij de vormgevers; hij is te vinden in de maatschappelijke structuur die hen dwingt tot de daden die we kennen. De resultaten zeggen meer over de maatschappelijke structuur dan over de creatieve potenties van de vormgevers, en dat zou dan wel eens het deficit van het vrije beroep kunnen zijn. Maar ook van de structuur.

sleutelen aan de maatschappij

Deze overwegingen lijken ons van groter gewicht dan de plantaardige aspecten van de discussie, waarvan ook Van der Vliet en Buys de betrekkelijkheid accentueren: *'Discuteren over de vraag of iets in plantensociologisch opzicht wel verantwoord is heeft geen enkele zin; wanneer men het daarbij laat gaat het vak verder de berg af, omdat de problemen daar niet liggen!* Inderdaad liggen daar de problemen niet. Ze liggen – vrij eenvoudig te constateren, maar verlamdend moeilijk als het om de

oplossing gaat – in het politiek-economische vlak. De essentie van het betoog van Le Roy is een kritiek op onze geliefde consumptiemaatschappij, die alles uitbuit en tot op de draad verslijt. Hoe merkwaardig dit op het eerste gezicht ook mag lijken, – Le Roy probeert met zijn tuinen en vooral door de methode die hij bij de 'aanleg' toepast, te sleutelen aan deze maatschappij, waarin de mensen voor hun vrijheid houden wat wellicht 'slavernij' is. Een nadere beschouwing van deze materie, die het meest wezenlijk is in de opstelling van Le Roy, kan een verdieping opleveren van het in het voorgaande gememoreerde structuurprobleem.

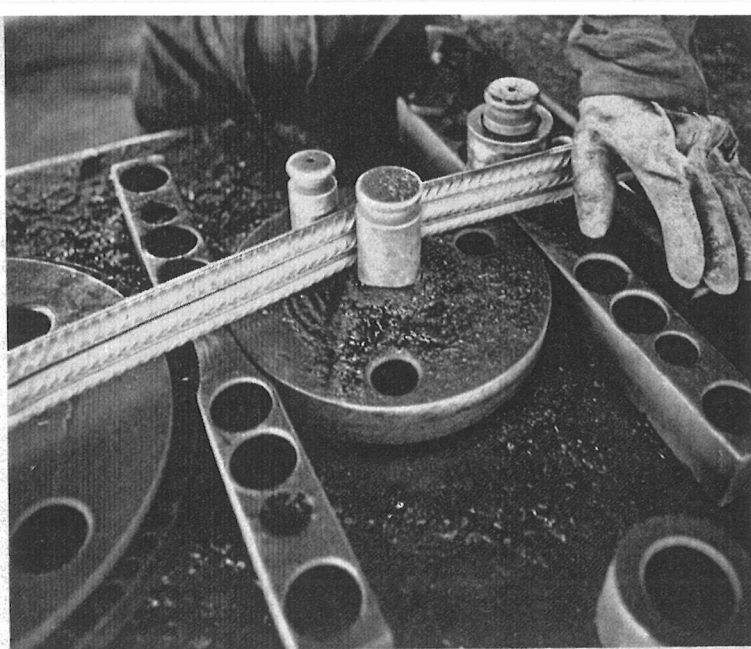
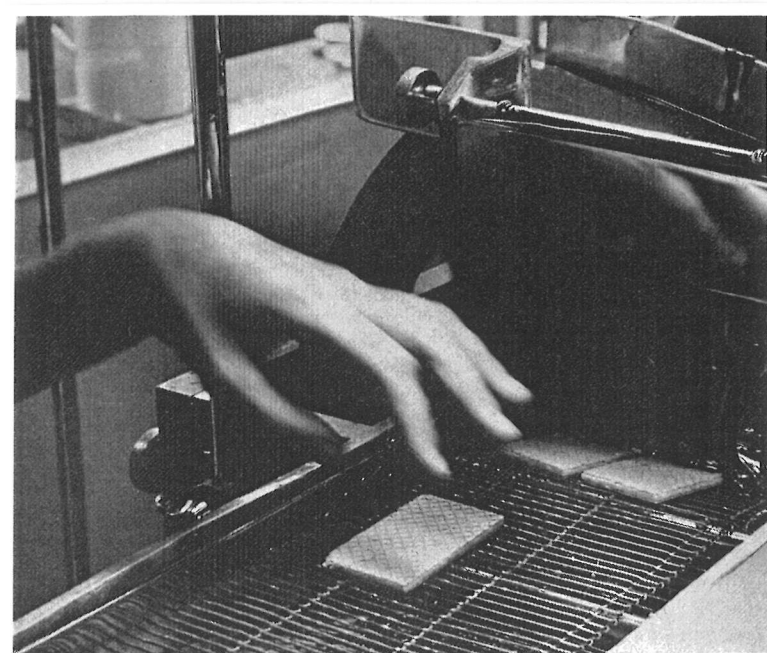
kwaliteit van het milieu

Het valt moeilijk te ontkennen dat bepaalde activiteiten, die aanvankelijk best aantrek-

kelijk schenen, zich hebben ontwikkeld van een zegen tot een plaag. Om de minder prettige gevolgen van wat eerder werd aangepakt enigszins binnen de perken te houden blijken steeds nieuwe voorzieningen nodig, die de gerezen problemen spreiden, verdunnen of verplaatsen, zónder dat er werkelijk iets mee wordt opgelost. Mag dit zich in het verleden allemaal op vrij kleine schaal hebben afgespeeld, sinds de zg. industriële revolutie zijn ook de gewoonste zaken van de wereld tot immense problemen uitgegroeid. Schoon water, zuivere lucht, stilte, – ze worden in een koortsachtig tempo in steeds grotere hoeveelheden opgesoepeld, zodat ze geleidelijk aan alleen nog maar langs kunstmatige weg ter beschikking gesteld kunnen worden. Waarmee dan weer een hele reeks nieuwe problemen wordt opgeroepen. Zo moeten steeds meer mensen, om wat op verhaal te kunnen

Voorbeeld van 'zachtere' recreatie.

Arbeidsdeling. (Foto's Dolf Kruger)

komen, een paar keer de vlucht nemen naar (nu nog) schonere oorden, die steeds schaarser zijn en ook steeds verder van huis komen te liggen. Hiermee worden onder meer enorme vervuulende vervoersstromen opgewekt, en in het vakantieland worden sociale desintegratie en vervuiling in de hand gewerkt. Bij het weggaan en het terugkeren worden de thuisblijvers met zoveel (vliegtuig)-lawaai uit de slaap gehouden, dat ook zij de dag prijzen, dat zij er zelf even tussen uit kunnen. Voor wie er de mogelijkheden toe heeft is er het (nu nog) wat stillere en schonere platteland. Men kan vluchten naar een tweede woning, of permanent naar een of andere steeds verder van de stad gelegen suburb. Ook hier weer sociale desintegratie en vervuiling van het platteland, steeds intensere vervuulende en ruimte opeisende vervoersstromen en voor de (nog) niet uitgeweken stedelingen een portie extra ongerief, dat ook voor hen net de druppel kan zijn die de emmer doet overlopen, zodat ze hun biezen pakken. (Weekendverkeer en woon-werkverkeer). En de letterlijke en figuurlijke achterblijvers moeten er met af en toe een dagje uit maar van maken wat er nog van te maken valt. En dat wordt, naar het zich laat aanzien, steeds minder.

Bij deze beschrijving van het proces is er 'slechts' van uitgegaan, dat kwalitatieve omgevingsfactoren bepalend zijn voor wat zich gaat afspelen. Er is natuurlijk wel wat meer aan de hand. Dankzij die stormachtige technologische ontwikkeling, waarvan nu ook de wrange vruchten geplukt kunnen worden, beschikken steeds grotere aantallen mensen over tal van industriële vervaardigde produkten voor individueel gebruik. Hiermee was het leven aanvankelijk wel wat te veraangenamen en zo langzamerhand kunnen ze nu niet meer worden gemist, al was het alleen maar om te kunnen ontsnappen aan de gevolgen van het maken van die produkten. En de consumptie ervan niet te vergeten. Zo heeft de particuliere auto, de luxe wagen van weleer, bijvoorbeeld zoveel teweeggebracht (aanleg van wegen, stank, lawaai enz.), dat hij noodzakelijk is geworden om er een goed heenkomen mee te zoeken. Een goed heenkomen, dat blijkens de praktijk er daardoor ook niet beter op wordt.

voorzieningen

Hoewel processen als deze zich min of meer autonoom hebben ontwikkeld, zijn er toch wel enige factoren te noemen die de veranderingssnelheid en de schaal waarop ze over ons komen in belangrijke mate lijken te hebben beïnvloed. Allereerst is het een kwestie van het scheppen van voorzieningen. Zonder wegen is geen particulier autoverkeer mogelijk; zonder elektriciteit heeft men aan een elektrische tandenborstel niets. Het treffen van dergelijke voorzieningen wordt doorgaans overgelaten aan de overheid. Door veel wegen aan te leggen en elektrische centrales met grote overcapaciteit te bouwen, wordt het rijden in particuliere auto's en het gebruik van elektrische apparaten geen strobreed in de weg gelegd. Hierdoor wordt een verdere groei van het gebruik gestimuleerd. Wanneer voorzieningen met mondjesmaat werden getroffen zou het allemaal zo'n vaart niet (kunnen) lopen; wanneer iemand overwerk verricht kan hij wel extra produkten verwerven, maar niet de bijbehorende voorzieningen. Er kan

Harde vluchtmogelijkheid ...

duis regulerend worden opgetreden, waarbij het gaat om de vraag wat moet worden gestimuleerd en wat niet. Door schade en schande begint het inzicht veld te winnen, dat niet alles wat zich aandient altijd maar moet worden aangemoedigd. Er kunnen effecten in verscholen liggen, die het middel op de langere termijn erger maken dan de kwaal.

vrijtijdsprobleem of arbeidsprobleem

Een dergelijke overweging zal ook een rol moeten spelen bij de beoordeling van bv. vrije tijd. Voorzover bekend wordt in de prognoses nog altijd gesproken van een steeds toenemende hoeveelheid vrije tijd. Daarbij is ervan uitgegaan, dat ook in de toekomst ongehinderd kan worden voortgegaan met het ongenueanceerd exploiteren van de natuur, als gevolg waarvan de (westerse) mens er steeds meer zijn gemak van zal kunnen nemen. Zelfs de captains of industry beginnen nu echter te beseffen, dat er grenzen zijn aan hetgeen aan de aarde valt te verdienen omdat die niet groter wordt dan hij is. Er mag dus getwijfeld worden aan de mogelijkheden om (nog) meer vrije tijd over te houden. Het is geenszins denkbeeldig, dat wij om het vege lijf nog te kunnen redden zelfs een gedeelte van de nu beschikbare vrije tijd zullen moeten opgeven.

Dat mag een achteruitgang schijnen, maar het gaat hier niet om een vrijetijdsprobleem; het gaat om een arbeidsprobleem. Het is vooral de arbeidsdeling geweest, die het mogelijk heeft gemaakt, dat machines de arbeid van de mens overnamen. Maar met het opsplitsen van het arbeidsproces in vele op zichzelf staande handelingen is de relatie tot het uiteindelijke produkt voor hen die het hebben gemaakt volledig zoek. Er is steeds minder gelegenheid tot het dragen van werkelijke verantwoordelijkheid of tot het ontplooiën van arbeidsvreugde. Men werkt nauwelijks meer aan een artikel van grondstof tot eindprodukt en dat werkt natuurlijk frustrerend en vraagt om compensatie. Men kan zichzelf niet zijn in het arbeidsproces (let wel: bedoeld wordt het huidige op niet meer dan financieel

economisch voordeel gerichte proces), en dan moet het maar in de tijd dat er niet wordt gewerkt. In het tweede leven. Vindingrijke industrieën spelen natuurlijk in op deze nieuwe markt met allerlei secondlife-artikelen. Voorzover we alles al hebben, moeten we nu van alles een tweede exemplaar. Zo komen we aan de vrije tijdsleding, de draagbare tweede tv voor op het strand of in de zeilboot zonder welke we ons niet werkelijk vrij zullen kunnen voelen. Maar de kern van de zaak, het arbeidsprobleem, blijft onaangeroerd en wordt door het opkomen van een secondlife-industrie nog eens extra vergroot.

En als er dan geen voldoening meer in het werk is te vinden, zoals de timmerman die kende wanneer hij een meubel had gemaakt, dan kan nu als troost een of ander nutteloos prul worden gefiguurzaagd, waaraan de doe het zelf-sector ook weer het een en ander verdient.

exploitatie van mens en milieu

En zo gaat de exploitatie van mensen en milieu, in werktijd en in vrije uren voort, tot de boel een keer spaak loopt. Dát dit ook zal gebeuren wordt nauwelijks meer betwijfeld. Welnu, vanuit een dergelijk weinig aantrekkelijk perspectief is het bepaald

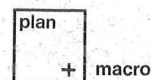
geen waaghalzerij om eens uit te kijken naar een aanpak, die ons wellicht wat meer te bieden heeft. En dat zou wel eens kunnen betekenen, dat wij de huidige manier van produceren en consumeren (in het westen) drastisch zullen moeten beperken. Om te beginnen zullen heel wat produkten niet meer moeten worden gemaakt, gewoon omdat we er, op een paar na, niet beter van worden, maar slechter af zijn door de ellende die ermee kan worden veroorzaakt. En dat wat we nog wel maken moet goed gemaakt worden, hetgeen betekent, dat het tempo waarin dergelijke zaken worden vervaardigd aanzienlijk lager zal liggen dan nu met de massaproductie het geval is. Er zal eer aan te behalen kunnen zijn, mits het allemaal niet in het perspectief behoeft te gebeuren van het als maar meer winst maken.

De bepaling van wat goed en noodzakelijk is lijkt een moeilijke aangelegenheid, maar de heksenketel die ons te wachten staat als er niet aan begonnen wordt lijkt nog minder aantrekkelijk. Er valt steeds minder te verliezen en in zo'n situatie wordt steeds duidelijker wat we in ieder geval niet willen.

Welnu, vanuit zo'n minimum moet dan maar eens begonnen worden. Dat is echt geen utopie. Al jaren zijn er actiegroepen mee in de weer.

Zo liggen de problemen ongeveer. Le Roy is een dergenen die een mogelijke oplossing trachten aan te geven. Een oplossing ter 'vernerving' van het stedelijke milieu, die wij de lezers graag ter overdenking voorleggen.

(Redactie Plan)

Het artikel van Louis Le Roy staat op pagina 38 tot en met 49. De op pagina 33 genoemde beschouwingen van Vanderveken c.s., de directe aanleiding voor deze reeks, Doing en Wassenaar zijn te vinden in het laatste deel (Signalement) van dit nummer.

